

“Şîa’da Kur’an İlimleri -Muhammed Hâdî Ma’rifet
Örneği-” Üzerine Bir Değerlendirme
Yazar: Ersin Çelik, (Ankara: Fecr Yayınları, 2021,
1.Baskı, 370 Sayfa)

Enes ÖZDEMİR*

Kitap İnceleme

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi, **Geliş Tarihi:** 25 Mayıs 2022, **Kabul Tarihi:** 18 Eylül 2022, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2022, **Atf:** Özdemir, Enes. “Şîa’da Kur’an İlimleri -Muhammed Hâdî Ma’rifet Örneği-” Üzerine Bir Değerlendirme Yazar: Ersin Çelik, (Ankara: Fecr Yayınları, 2021, 1.Baskı, 370 Sayfa)”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (Eylül 2022): 1229-1236.

<https://doi.org/10.33415/daad.1121447>

Book Review

Article Types: Book Review, **Received:** 25 May 2022, **Accepted:** 18 September 2022, **Published:** 30 September 2022, **Cite as:** Özdemir, Enes. “Review of “Şîa’da Kur’an İlimleri -Muhammed Hâdî Ma’rifet Örneği-” Üzerine Bir Değerlendirme Yazar: Ersin Çelik, (Ankara: Fecr Yayınları, 2021, 1.Baskı, 370 Sayfa)”. *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/2 (September 2022): 1229-1236.

<https://doi.org/10.33415/daad.1121447>

Öz

Ulûmu’l-Kur’ân, vahyin başta tarihsel süreci ve tefsiri olmak üzere birçok mühim konuyu muhtevasında barındıran bir üst kavramdır. Şîi düşüncede ilk ansiklopedik tarzda telif edilen Ulûmu’l-Kurân eseri Muhammed Hâdî Ma’rifet tarafından kaleme alınmıştır. Ancak bu konuda Şîa mezhebinde müstakil olarak yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu makalede; Ersin Çelik’in bu alandaki eksikliği giderebilme amacına yönelik kaleme aldığı “Şîa’da Kur’an İlimleri – Muhammed Hâdî Ma’rifet Örneği-” adlı kitabında meseleye dair benimsediği yöntem çerçevesinde yaptığı tespitlerden hareketle eserin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Şîa, Ulûmu’l-Kur’ân.

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ozdemirenes57123@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1489-3260>.

Abstract

Ulumu'l-Qur'an is an upper concept that contains many important issues, especially the historical process and interpretation of the revelation. The first work of Ulumu'l-Kuran, which was written in an encyclopedic style in Shiite thought, was written by Muhammed Hadi Ma'rifet. Ulumu'l-Kuran, the first encyclopedic work in Shiite thought, was written by Muhammad Hadi Ma'rifet. However, sufficient studies have not been carried out independently in the Shia sect on this subject. In this article; It is aimed to examine the work based on the determinations made by Ersin Çelik within the framework of the method he has adopted regarding the issue in his book titled "Shia'da Qur'an Sciences – The Example of Muhammad Hadi Ma'rifet-", which he wrote with the aim of eliminating the deficiency in this field.

Keywords: Qur'an, Shia, Ulumu'l-Qur'an.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında siyasî anlaşmazlık gibi sebeplerden ötürü birtakım ayrılıklar meydana gelmiştir. Söz konusu ayrılıkların neticesinde ayetlerin tefsirinde muhtelif düşünceler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan birçok düşünce, zamanla birileri tarafından benimsenmiştir. Bunlardan bazıları varlıklarını devam ettiremezken bir kısmı da ciddi anlamda taraftar edinerek farklı mezheplerin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Her fırka hak olduğunu kanıtlayabilme adına Kur'ân'ı referans alarak birtakım ayetleri kendi anlayışı doğrultusunda tefsir etmiştir.¹ Bunun sonucunda objektif olmaktan uzak, birtakım ön kabuller barındıran yorumlar ortaya çıkmıştır.

Ehl-i Sünnet'ten sonra nicelik olarak en büyük fırka Şii/İmâmiyye'dir. Şii âlimler tarafından Kur'ân ekseninde hazırlanmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Kur'ân üzerine yapılan bu çalışmaların bir bölümünü teşkil eden Ulûmu'l-Kur'ân meselelerinin kendilerine has bir literatür oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu alanda kaleme alınan eserlerin incelenmesi, farklı mezhep ekollerinin Kur'ân ilimlerine yaklaşımının tahlil ve tenkite tabi tutulması açısından elzemdir. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Doktor Öğretim Üyesi Ersin Çelik, doktora çalışması olan *Şia'da Kur'an İlimleri* adlı eserinde; İmâmiyye'nin Kur'ân tarihi ve Kur'ân ilimlerine dair görüşlerini İmâmiyye'de ansiklopedik tarzda yazılmış ilk eser olduğu söylenen Muhammed Hâdî Ma'rifet'in (öl. 2007) eserlerini merkeze alarak değerlendirmeye tabi tutmaktadır (s. 7).

¹ Recep Demir, *Kur'an'ın Şii Yorumu Ebû Ca'fer et-Tûsî Örneği*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 7.

Ersin Çelik tarafından bütüncül bir bakış açısıyla Şia mezhebinin Kur'ân ilimlerine ışık tutan eser; üç bölümden oluşmaktadır. Yazar, ön söz kısmında eserin muhtevasından kısaca bahsetmektedir (s. 7-8). Giriş kısmında ise araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, kapsamı ve sınırlılıklarını belirtmekte; Şîî telakkide Kur'ân tarihi ve Kur'ân ilimleri literatürü hakkında genişçe bilgi vermektedir (s. 13-44).

Giriş bölümü, Şîî âlimlerin Ulûmu'l-Kur'ân konusunda kaleme aldıkları eserlerin bilinmesine katkı sağlamak ve bu alanda yapılacak çalışmalara zemin hazırlamak amacıyla uzun tutulmuştur. Yazar, literatüre değinirken eserlerin müellif ve muhtevalarına dair özet mahiyetinde bilgiler sunmuştur. Ancak günümüze ulaşmayan eserleri sadece isim olarak zikretmekle iktifa etmiştir (s. 18-20).

Muhammed Hâdî Ma'rîfet'in hayatının ele alındığı birinci bölümde, farklı ilimler üzerine kaleme almış olduğu eserleri hakkında ayrıca bir başlık açılarak onların içerik ve yöntemlerine dair özet bilgiler verilmektedir (s. 49-60). Hâdî Ma'rîfet'in Şîî düşünce sistemini benimseme sürecinde etkili olan faktörlere de bir parantez açan yazar, yaşadığı dönemdeki başta siyasî olmak üzere sosyolojik ve kültürel arka planına da değinmektedir (s. 48). Bu bölümde yazarın herhangi bir yargıya yer vermeksizin betimleyici/tanımlayıcı yöntem benimsediği görülmektedir.

Müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili ön bilgilerin verilmesinin akabinde ikinci bölümde Kur'ân tarihi konuları işlenmiştir. Yazar, çağdaş dönemdeki yaygın kabulü esas alarak Kur'ân tarihi konularını diğer Ulûmu'l-Kur'ân meselelerinden ayırmıştır. Böylece vahyin nüzûlünden başlanarak Kur'ân'ın cem'i, istinsâhı, kıraati ve tahrif meselesi gibi konular "Kur'ân Tarihi" bölümü altında ele alınmıştır. Ayrıca Kur'ân tarihi konularına ilişkin Şîî bakış açısı, klasik ve çağdaş Şîî âlimlerinin perspektifinden incelenmiştir.

İkinci bölümde vahyin tanımı, şekilleri ve mahiyetiyle konuya giriş yapan yazar, âdeta vahiyle alakalı temas etmedik nokta bırakmamıştır. Bölümün en kapsamlı başlığı olan vahiy konusu, tüm boyutlarıyla tahlil edilmiştir. Ardından Şîî ve Sünnî mezhepleri arasında geçmişten bu yana tartışma konusu olan Kur'ân'ın cem'i diğer bir ifadeyle kitap haline getirilmesinin kim tarafından gerçekleştirildiği meselesine değinmiştir. Üç farklı başlık açan yazar, cem' hususunda Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Zeyd b. Sabit iddialarını değerlendirmeye tabi tutmuştur. Yazar, yaptığı analiz sonucunda

Hâdî Ma'rifet'in Sünnî ve Şîî hadis literatüründeki Hz. Peygamber tarafından Kur'ân'ın cem' edildiği görüşünü desteklemediği çıkarımında bulunmuştur. (s. 120) Hâdî Ma'rifet, Hz. Ali'nin mushafının ise imamlar aracılığıyla nakledildiği ancak ihtilaf çıkıp ümmetin bölünmemesi için bunun gizli tutulduğunu benimsemiştir (s. 127). Öte yandan Zeyd b. Sabit'in cem' ettiği iddialarına Hâdî Ma'rifet'in mesafeli yaklaştığını ifade eden yazar, bu itirazların temelini "Neden Zeyd?" sorusunun teşkil ettiğini belirtmiştir. Ma'rifet'e göre Zeyd b. Sabit'in tercih edilmesinin tamamen siyasî merkezli olduğu, Hz. Ali başta olmak üzere sahâbeden birçok kişinin bu işi daha çok hak ettiği dile getirilmiştir (s. 128-129).

Cem' konusunda Zeyd'in tercih edilmesini gerekçelendiren bazı Sünnî âlimler hakkında Hâdî Ma'rifet'in yönelttiği tenkitlere de yer veren yazar, Şia mezhebinin görüşlerini özellikle Ehl-i Sünnet'le mukayese ederek ele almayı tercih etmiştir (s. 129). Ma'rifet'in Zeyd'e bu denli itiraz etmesinin sebebini sorgulayan yazar, müellifin mezhebî eğilimler sonucunda böyle bir tutum sergilediği tespitinde bulunmuştur (s. 132).

1232 | db

Kur'ân'ın istinsahını da ele alan yazar, Hâdî Ma'rifet'in Hz. Osman'ı bu görevi ehil olmayan kişilere verdiği gerekçesiyle tenkit ettiğinden bahsetmektedir (s. 137). Ma'rifet, Hz. Osman'ı söz konusu hataları düzeltmemekle suçlarken Hz. Ali'nin ise bu hataları resm-i mushafa bağlılık ve tahrif kapılarını kapatmak için düzeltmediğini dile getirmiştir. Bu iddialara dikkat çeken yazar, Ma'rifet'in konuyu ideolojik olarak değerlendirdiğini belirterek objektif olmadığı gerekçesiyle onu eleştirmektedir (s. 137).

Sahabe mushaflarına özel bir başlık açan yazar, Hâdî Ma'rifet'in İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b mushaflarına yönelik değerlendirmelerini aktarmaktadır. Yazar öncelikle her iki sahabîye Sünnî ve Şîî çevrelerin yaklaşımından bahsetmekte ardından da Hâdî Ma'rifet'in tutumundan söz etmektedir. Buna göre Ma'rifet'in her iki sahabîye karşı tavrının olumlu olduğunu ifade eden yazar, bunun altındaki nedenin yine mezhebî saikler olduğunu belirtmiştir (s. 139-141). Bu ön bilgilerden sonra yazar, Hâdî Ma'rifet'in İbn Mes'ûd mushafında Fatiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin bulunmadığına dair rivayetleri sahih kabul ederken Übey b. Ka'b'ın mushafına Hal' ve Hafd isimindeki iki sûreyi eklediğine ilişkin rivayetleri ise reddettiğini zikretmiştir (s. 144).

Yedi harf meselesine dair yorumları da müstakil olarak inceleyen yazar, Hâdî Ma'rifet'in bu konu hakkında nakledilen hadislerin sıhha-

tine şüpheyle yaklaştığına işaret etmektedir. Ayrıca yazar, Ma'rifet'in yedi harfin lehçe farklılıkları olarak anlaşılmasının daha isabetli olacağı görüşüne ve sınırlandırılmayacak kadar kıraat farklılıklarının yediye düşürülmesine dair eleştirilerine de vurgu yapmaktadır (s. 152). Kıraatler meselesini ayrı olarak değerlendirmeyi uygun gören yazar, burada "Kıraat İhtilafına Etki Eden Âmiller", "Kıraatlerde Tevâtür Meselesi", "Kıraatlerin Tefsire ve Ahkâma Etkisi" ve "Şîa ve Hafs Rivayeti" olmak üzere dört başlık açarak her meseleyi kapsamlı bir şekilde incelemiştir (s. 153-172).

Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiasını, yazar daha çok Kur'ân metniyle alakalı olarak gördüğünden Kur'ân tarihi bölümünde ele almayı tercih etmiştir. Konuyu Ahbârî, Usûlî ve Ehl-i Sünnet çerçevesinde işleyen yazar, öncelikle bu iddiaların kökenine dair tafsilatlı bir malumat vererek meseleye giriş yapmıştır (s. 173). Ardından ahbârî ekol penceresinden Şîî rivayet kaynaklarındaki tahrif iddialarına değinen yazar, Ma'rifet'in bu nakillerin mezhep mensupları tarafından muteber sayılmayan eserlerde yer aldığı değerlendirmesini zikretmektedir (s. 188). Öte yandan Ma'rifet gibi usûlî âlimlerin Kur'ân'da tahrif iddialarını kabul etmediğini dile getiren yazar, bunun metindeki nicelik açısından olduğuna vurgu yapmıştır. Nitekim yazar, ayetlerin tefsirinde bağlamı hiçe sayarak mezhep eksenli çıkarım şeklindeki manevî bir tahrife gerek ahbârî gerekse de usûlî hiçbir Şîî âlimin itiraz etmediği kanaatindedir (s. 193).

Yazar, genelde Şîî âlimlerin özelde ise Hâdî Ma'rifet'in ehl-i sünnete yönelik tahrif eleştirilerini, "Mensûh Olduğu İddia Edilen Âyetlerle İlgili Rivâyetler" ve "Sünnî Kaynaklardaki Diğer Bazı Rivayetler" şeklinde kategorize ederek iki başlık halinde analiz etmiştir (s. 194). Recm ayeti, emzirme rivayeti gibi pek çok meseleye değinen yazar, netice itibarıyla tüm bu tartışmaların Kur'ân'ın mevsukiyetine zarar verdiği ve Sünnî cenahın "tek bir harfi bile değişmeye uğramadan günümüze ulaştığı" şeklindeki teorisine muvafık olmadığı düşüncesindedir. Ayrıca Müslümanların kutsal kitabının tahrifi gibi hassas bir konuda her mezhebin sadece karşısındakine delil getirme çabasında olduğundan ve kendi açıklarını kusur olarak kabul etmemelerinden dert yanan yazar, bu duruma Hâdî Ma'rifet ve sünnî İhsan İlâhî Zahîr'in reddiyelerini örnek vermiştir (s. 203).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa bu bölümde yazar, betimleyici ve karşılaştırmalı bir metot benimsemiştir. Meseleleri ele alırken Hâdî Ma'rifet'in düşüncelerinden önce mensubu olduğu mezhebin önde gelen klasik ve çağdaş müfessirlerinin tutumu-

nu aktarmıştır. Yazarın bu tavrı, okuyucuyu zihnî bakımdan konuya hazırlama vazifesi görmekte ve okuyucuda merak duygusu uyandırmaktadır. Ardından Ma'rifet'in konulara ilişkin görüşleri tespit edilerek kendi mezhebinin düşüncesine hangi ölçüde bağlı kaldığı ortaya konulmuştur.

Şia'daki Kur'ân ilimleri eserin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde yazar, Kur'ân tarihi konularının haricindeki Kur'ân ilimlerine ilişkin konuları Hâdî Ma'rifet özelinde irdelemektedir. Yazar ikinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de başlıklara geçmeden önce Ulûmu'l-Kur'ân hakkında okuyucuya tafsilatlı bir ön bilgi sunmaktadır. Sünnî ve Şiî ekolün âlimlerinin görüşlerini karşılaştırmalı olarak aktarmıştır (s. 206).

Yazar, Hâdî Ma'rifet'in Şiî düşüncede ansiklopedik tarzda ilk Ulûmu'l-Kur'ân yazarı olmasına rağmen diğer Şiî müelliflere nazaran daha az konu başlığına yer verdiğine işaret etmektedir. Yazar, Ma'rifet'in *et-Temhîd* ve *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı eserlerinde ele aldığı ulûmu'l-Kur'ân konularını işlemiştir (s. 208).

Tefsir-Te'vil başlığında yazar, Hâdî Ma'rifet'in re'y ile tefsirin imkânı, tefsir-te'vil arasındaki ayrım ve te'vil şartlarına ilişkin görüşlerini genişçe ele almaktadır. Ayrıca yazarın erken ve çağdaş dönem Şiî müfessirlerinin görüşleri, Sünnî âlimlerin tutumları ve Hâdî Ma'rifet'in tercihlerini irdelemesi konuların seyrini genişletmiştir (s. 211, 214, 216-217).

Yazar, esbâb-ı nüzûl hakkında sünnî literatürde birçok müstakil eser kaleme alınmışken Şiî müellifler tarafından genel anlamda bir eser telif edilmediğini tespit etmiştir (s. 217). Bu durum yazarın esbâb-ı nüzûl konusunu daha geniş ele almasına zemin hazırlamıştır. Yazarın bu bölümde genişçe yer verdiği konulardan birisi de nâsîh-mensûh meselesidir. Şiî ve ehl-i sünnet âlimlerinin görüşleri çerçevesinde mukayeseli olarak konuyu işleyen yazar, Kur'ân ilimleri noktasında her iki mezhebin âlimlerinin de birbirlerinden etkilendiğini tespit etmiştir. Yazar, Hâdî Ma'rifet'in nesh edildiği iddia edilen ayetleri incelemesinin ardından ıstılahî manada hiçbir ayetin mensûh olmadığı düşüncesine ulaşmasını ve çağdaş Şiî âlimlerinin de nicelik bakımından aşırıya kaçmamak şartıyla neshi kabul etmesini tespitine gerekçe olarak zikretmiştir (s. 280).

Üçüncü bölümle ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursak yazar, Muhammed Hâdî Ma'rifet'in; mekkî-medenî, muhkem-müteşâbih, zâhir-bâtın, i'câzü'l-Kur'ân garîbu'l-Kur'ân, münâsebâtü'l-Kur'ân,

hurûf-u mukataa, aksâmu'l-Kur'ân, tabakâtü'l-müfessirîn ve tercümetü'l-Kur'ân konularına bakış açısını, Sünnî ve Şîî âlimlerin görüşlerini karşılaştırmalı olarak ve örneklendirme usûlüyle işlemiştir. Ayrıca yazar, bazı meseleleri alt başlıklar halinde tafsilatlı işlerken bazı konuları tek başlıkta daha genel ele almıştır. Yazarın yaptığı araştırma ve incelemenin neticesinde Hâdî Ma'rifet'in bu başlıkların tamamında Şîî düşüncüyü benimsemediği, yer yer Sünnî âlimlerle aynı kanaatte olduğu, ağırlıklı olarak kendi mezhebini benimsediği ve birtakım konularda ise kendine has yorum geliştirdiği ortaya çıkmaktadır. Yöntem açısından ikinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de betimleyici ve karşılaştırmalı bir metot izlenmektedir. Öte yandan yine konular, klasik ve çağdaş Şîî âlimlerin bakış açısıyla karşılaştırılmakla birlikte Hâdî Ma'rifet merkezli olarak ele alınmaktadır.

Netice itibariyle incelemesi yapılan eserle ilgili dikkati celbeden şu hususlara değinmek faydalı olacaktır:

Eser hem Şîî hem de Sünnî âlimlerin görüşlerini barındırması hasebiyle her iki literatüre ait zengin bir içerik ve kaynakçaya sahiptir. Ayrıca yazarın kullandığı yabancı kelimelerin tanımlarını da parantez içinde zikretmesi yapılan izahların daha açık bir hale gelmesini sağlamaktadır (s. 120). Böylece esere daha geniş bir okuyucu kitlesi kazandırılmaktadır.

Eserde müellif olarak çağdaş dönem müfessirlerinden Hâdî Ma'rifet'in tercih edilerek merkeze alınması, Kur'ân ilimleri konusuna klasikten moderne bütüncül bir perspektifte yaklaşımı sağlamıştır. Böylece İmâmiyye'nin fikrî değişim ve dönüşümü daha net bir şekilde görülmektedir. Bu açıdan yazarın doğru bir seçimde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca klasik dönemden çağdaş döneme kronolojik bir metot takip edilmesi de esere harcanan çabayı göstermektedir.

Yazarın çalışması hakkında belirttiği betimleyici ve karşılaştırmalı yöntemin yer yer dışına çıktığı ve eleştirel bir tavır takındığı görülmektedir (s. 137). Ayrıca hacim olarak çok geniş olması ve bazı meselelerin gereğinden fazla ayrıntıya girilerek işlenmesi okuyucunun diğer konulardan kopmasına neden olmaktadır. Bu durum da okurun bütüncül bir bakış açısı geliştirmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca eserin bazı kısımlarında yazar, Hâdî Ma'rifet'in görüşünü aktardıktan sonra herhangi bir özne zikretmeden başka bir değerlendirmeye yer vermiştir. Bu da okur açısından o görüşün Hâdî Ma'rifet'e mi yoksa yazara mı ait olduğunu tespit etmeyi engellemektedir (s. 188). Öte yandan bazı zarf ve edatlardan sonraki hatalı virgül kullanımları

da dikkat çekmektedir (s. 94-143-168-206-211). Kitabın yeni baskılarında bu hususların dikkate alınarak tashih mahiyetinde yeniden bir okuma yapılması faydalı olacaktır.

Bu eseriyle yazar, tefsir sahasında müstakil olarak yeterli çalışma yapılmamış bir konu üzerine araştırma yaparak konuyla alakalı malumatın bütüncül olarak derlenmesine bir katkıda bulunmaktadır. Yazar mümkün olduğunca objektif bir tutumla hem klasik hem de modern Şî ve Sünnî kaynakları başarılı bir şekilde tarayarak alana katkıda bulunmasıyla emsal teşkil etmektedir. Bu minvalde eser, benzer çalışmalar için başvurulabilecek başlıca kaynaklardan birisi olacaktır.

KAYNAKÇA

Demir, Recep, *Kur'an'ın Şî Yorumu Ebû Ca'fer et-Tûsî Örneği*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019).